KIBR PSIXOLOGIYASI: O'ZINI USTUN QO'YISH VA BOSHQALARNI QADRSIZLANTIRISH OMILLARI

Nuriddinov Bunyod Xurshid o'g'li
Nizomiy nomidagi O'zbekiston
Milliy pedagogika universiteti
Mustaqil izlanuvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24389306

Annotatsiya. Maqolada kibrning ijtimoiy-psixologik mohiyati, shakllanish omillari va shaxslararo munosabatlarga ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, o'zini boshqalardan ustun qo'yish, mensimaslik va kamsitish kabi xulq-atvor ko'rinishlari yoritiladi. Kibrning oldini olishda empatiya, o'zini xolis baholash va o'zaro hurmatning ahamiyati asoslanadi.
Kalit so'zlar: kibr, takabburlik, o'zini baholash, empatiya, narsissizm, shaxslararo munosabatlar.

Аннотация. В статье анализируются социально-психологическая сущность высокомерия, факторы его формирования и влияние на межличностные отношения. Рассматриваются такие проявления, как возвышение себя над другими, пренебрежение и унижение окружающих. Обосновывается значение эмпатии, объективной самооценки и взаимного уважения в профилактике высокомерного поведения.
Ключевые слова: высокомерие, заносчивость, самооценка, эмпатия, нарциссизм, межличностные отношения.

Abstract. The article examines the socio-psychological nature of arrogance, the factors contributing to its development, and its impact on interpersonal relationships. It explores behavioral manifestations such as considering oneself superior to others, disregard, and belittlement. The importance of empathy, objective self-assessment, and mutual respect in preventing arrogant behavior is emphasized.
Keywords: arrogance, conceit, self-esteem, empathy, narcissism, interpersonal relationships.

Insonning o'ziga bo'lgan munosabati uning boshqalar bilan qanday aloqa o'rnatishi, tanqidni qanday qabul qilishi va ijtimoiy muhitda o'zini qanday tutishiga ta'sir ko'rsatadi. O'z qadrini anglash, yutuqlaridan mamnun bo'lish va imkoniyatlariga ishonish sog'lom psixologik rivojlanishning muhim jihatlaridir. Biroq o'zini qadrlash hissi boshqalarni past ko'rish, o'z fikrini mutlaq haqiqat deb bilish yoki alohida imtiyozga loyiqman degan qarash bilan qo'shilganda, kibr va takabburlikka xos munosabatlar yuzaga kelishi mumkin.

Kibr kundalik nutqda manmanlik, o'zini katta olish yoki boshqalarni mensimaslik ma'nolarida ishlatiladi. Psixologik tahlilda bu atamani klinik tashxis bilan tenglashtirish to'g'ri emas. Kibr — axloqiy-ijtimoiy baholash tushunchasi; narsissistik xususiyatlar esa shaxs psixologiyasida o'rganiladigan alohida konstrukt hisoblanadi. Ular ayrim jihatlarda kesishishi mumkin, ammo har qanday takabbur xatti-harakat shaxsiyat buzilishi borligini anglatmaydi.

Maqolaning maqsadi — kibrning psixologik mazmunini ochib berish, uning shakllanishiga ta'sir qiluvchi omillarni ko'rsatish hamda bunday munosabatlarning oila, ta'lim, mehnat jamoasi va ijtimoiy muhitdagi oqibatlarini tahlil qilish.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

1. Kibr tushunchasining psixologik mazmuni

Kibrning markazida shaxsning o'zini boshqalardan yuqori qo'yishi va o'z qadrini mutlaq mezon sifatida qabul qilishi turadi. Bunda inson o'zining yutug'i, bilimi, mavqei yoki moddiy imkoniyatlarini umumiy ustunlik belgisi sifatida talqin qilishi, boshqalarning hissasi va qadrini esa kamaytirib ko'rsatishi mumkin. Kibr faqat tashqi xatti-harakatda emas, ichki fikrlash uslubida ham namoyon bo'ladi: "men ko'proq bilaman", "mening fikrim muhimroq", "boshqalar menga teng emas" kabi qarashlar shular jumlasidandir.

Tracy va Robins tadqiqotlarida yutuq va mehnatga tayangan sog'lom faxr (authentic pride) hamda o'zini ulug'lash, manmanlik va ustunlikka urg'u beruvchi hubristik faxr (hubristic pride) o'rtasidagi farq asoslab berilgan [1]. Keyingi meta-tahlil ham bu ikki yo'nalishning shaxs xususiyatlari va psixologik natijalar bilan aloqalari bir xil emasligini ko'rsatadi [2].

Sog'lom faxr insonni mehnat qilishga, maqsad sari intilishga va yutug'ini e'tirof etishga undaydi. Kibrga yaqin ustunlik hissi esa yutuqni faqat shaxsning mutlaq ustunligi bilan izohlash, boshqalarning hissasini inkor etish va hurmatni talab qilishga moyillik tug'dirishi mumkin. O'ziga ishonch bilan kibrni farqlash muhim: o'ziga ishongan inson o'z qadrini biladi, kibrga berilgan inson esa o'z qadrini ko'pincha boshqalarning qadrini pasaytirish hisobiga tasdiqlashga urinadi.

2. Kibrning shakllanishiga ta'sir qiluvchi omillar

Kibr odatda bitta sabab bilan izohlanmaydi. Uning shakllanishida individual xususiyatlar, oilaviy tarbiya, ijtimoiy muhit va shaxs boshidan kechirgan tajribalar o'zaro ta'sirlashadi.

O'zini baholash va himoya mexanizmlari. Ayrim vaziyatlarda tashqi tomondan namoyon bo'ladigan o'ta ishonch ichki ishonchsizlik yoki qadrsizlanishdan himoyalanish usuli bo'lishi mumkin. Tanqidni shaxsiy tahdid sifatida qabul qilish, xatoni tan olmaslik va o'zini doim haq deb ko'rsatish o'z qadrini himoya qilishga qaratilgan reaksiyalar sifatida ko'rinadi. Biroq har bir kibrli xulq ortida albatta past o'zini baholash yotadi, deb bo'lmaydi.

Ijtimoiy taqqoslash va maqomga intilish. Inson o'z imkoniyatlarini ko'pincha atrofdagilar bilan taqqoslab baholaydi. Taqqoslash doimiy ravishda "kim yuqori, kim past" mezoniga qurilsa, raqobat hurmat va hamkorlikdan ustun kelishi mumkin. Ijtimoiy maqomni saqlashga haddan tashqari intilish boshqalarning muvaffaqiyatini tahdid sifatida qabul qilishga olib keladi.

Oilaviy tarbiya va ijtimoiy tajriba. Bolaga me'yoridan ortiq maqtov berish, uni boshqalardan mutlaq ustun deb ko'rsatish yoki aksincha, doimiy kamsitish va taqqoslash sog'lom o'zini baholashga xalaqit berishi mumkin. Oilada kattalarning boshqalarni mensimaslik yoki mavqei past insonlarga qo'pol munosabatda bo'lishi bola uchun xulqiy namuna bo'lib qolishi ehtimoli bor.

Muvaffaqiyat va hokimiyat tajribasi. Lavozim, boylik, bilim yoki jamoat e'tirofi ortishi insonning o'ziga munosabatini o'zgartirishi mumkin. Agar muvaffaqiyat mas'uliyat va minnatdorlik bilan emas, boshqalardan ustunlik belgisi sifatida talqin qilinsa, takabbur munosabat kuchayishi ehtimoli mavjud. Tracy, Mercadante va Hohm sharhida sog'lom faxr hurmat va obro'ga, manmanlikka yaqin shakl esa hukmronlikka asoslangan maqomga intilish bilan bog'lanishi muhokama qilinadi [3].

3. Kibrning xulq-atvorda namoyon bo'lishi va shaxslararo oqibatlari

Kibr kundalik muloqotda suhbatdoshning gapini bo'lish, uning fikrini tinglamaslik, xatosini omma oldida kamsitish, o'z xizmatini haddan tashqari bo'rttirish, jamoa muvaffaqiyatini faqat o'ziga nisbat berish va tanqidga tajovuzkor javob qaytarish orqali namoyon bo'lishi mumkin. Bunday belgilarni baholashda xulqning takrorlanishi, vaziyati va boshqalarga ta'siri hisobga olinishi lozim.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Oilaviy munosabatlarda kibr tenglik va o‘zaro hurmatni susaytiradi. Oila a’zolaridan birining o‘z fikrini doim ustun qo‘yishi, sherigining hissiyotlarini arzimas deb bilishi yoki farzandlarning fikrini tinglamasligi muloqotdagi ishonchni zaiflashtiradi. Natijada ochiq suhbat o‘rnini sukut, ranjish yoki keskin tortishuv egallashi mumkin.

Ta’lim va mehnat jamoasida takabburlik hamkorlikka to‘sqinlik qiladi. Boshqalarning taklifini mensimaslik, jamoa yutug‘ini o‘zlashtirish yoki xatolar uchun faqat boshqalarni ayblash adolatsizlik hissini kuchaytiradi. Bunday muhitda xodimlar tashabbus ko‘rsatishdan, muammo haqida ochiq gapirishdan va fikr almashishdan tiyilishi mumkin.

Kibrning muhim oqibatlaridan biri empatik munosabatning susayishi bo‘lishi mumkin. Empatiya boshqa insonning nuqtayi nazari va hissiyotlarini tushunishga yordam beradi. Narsissizm va empatiya o‘rtasidagi aloqani o‘rgangan meta-tahlil bu munosabat murakkab ekanini, natijalar narsissizmning qaysi jihati hamda empatiyaning qaysi tarkibi o‘lchanishiga qarab farqlanishini ko‘rsatadi [4]. Demak, “kibrli odamda empatiya umuman bo‘lmaydi” kabi mutlaq xulosa ilmiy jihatdan ehtiyotkorlikni talab qiladi.

Narsissistik xususiyatlar va tajovuzkorlik o‘rtasidagi bog‘liqlik meta-tahlillarda ham qayd etilgan. 2021-yilgi tahlilda 437 mustaqil tadqiqot va 123 mingdan ortiq ishtirokchi ma’lumotlari umumlashtirilib, narsissizm tajovuzkorlik bilan ijobiy bog‘liqligi, provokatsiya sharoitida bu aloqa kuchayishi ko‘rsatilgan [5]. Bu kibrning har bir ko‘rinishi zo‘ravonlikka olib keladi degani emas; maqom yoki o‘ziga berilgan baho tahdid ostida qolganda nizoli reaksiyalar kuchayishi mumkinligini anglatadi.

4. Kibrning oldini olish va psixologik korreksiya yo‘nalishlari

Kibrga xos munosabatlarni yumshatishdan maqsad insonning o‘ziga bo‘lgan ishonchini pasaytirish emas, balki o‘z qadrini boshqalarning qadrini inkor etmasdan anglashiga ko‘maklashishdir. Buning uchun quyidagi yo‘nalishlar muhim:

- O‘zini xolis baholash: yutuq va kamchiliklarni birdek tan olish, muvaffaqiyatda boshqalarning hissasini ham e’tirof etish.
- Empatiyani rivojlantirish: suhbatdoshning fikrini bo‘lmasdan tinglash va uning nuqtayi nazarini tushunishga harakat qilish.
- Tanqidni konstruktiv qabul qilish: tanqidni shaxsga hujum emas, xulq yoki ish natijasini yaxshilash imkoniyati sifatida ko‘rish.
- Minnatdorlik va mas’uliyat: mavqe, bilim va imkoniyatlarni ustunlik emas, boshqalarga foyda keltirish mas’uliyati sifatida qabul qilish.
- Teng huquqli muloqot: lavozimi, yoshi yoki moddiy holatidan qat’i nazar, har bir inson bilan hurmat asosida muomala qilish.

Agar takabburlik muntazam nizolar, yaqin munosabatlarning buzilishi yoki ish faoliyatidagi jiddiy qiyinchiliklarga sabab bo‘lsa, psixolog bilan maslahatlashish foydali bo‘lishi mumkin. Mutaxassis shaxsning o‘zini baholash uslubi, hissiy reaksiyalari, muloqot odatlari va nizolarni hal etish strategiyalarini birgalikda o‘rganadi.

Xulosa

Kibr — shaxsning o‘zini boshqalardan ustun qo‘yishi va bu ustunlikni o‘zaro munosabatlarda mezonga aylantirishi bilan tavsiflanadigan murakkab ijtimoiy-psixologik hodisadir. Uning shakllanishiga o‘zini baholash, ijtimoiy taqqoslash, maqomga intilish, oilaviy tarbiya va muvaffaqiyat tajribasi kabi omillar ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Kibr xulq-atvorda mensimaslik, kamsitish, tanqidni rad etish va

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

boshqalarning hissasini tan olmaslik orqali namoyon bo'lib, oilaviy, kasbiy va ijtimoiy munosabatlarda ishonch hamda hamkorlikni zaiflashtiradi.

O'ziga ishonish va yutuqdan faxrlanishni kibr bilan tenglashtirmaslik zarur. Sog'lom o'zini qadrlash insonning o'z imkoniyatlarini tan olishi bilan birga, boshqalarning qadr-qimmatini ham hurmat qilishini nazarda tutadi. Demak, kibrning oldini olishda asosiy mezon — o'zini pastga urish emas, balki o'z qadrini boshqalarni qadrsizlantirmasdan anglash, empatiya va o'zaro hurmatni kundalik xulq me'yoriga aylantirishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tracy, J. L., & Robins, R. W. (2007). The psychological structure of pride: A tale of two facets. Journal of Personality and Social Psychology, 92(3), 506–525. https://doi.org/10.1037/0022-3514.92.3.506
2. Dickens, L. R., & Robins, R. W. (2022). Pride: A meta-analytic project. Emotion, 22(5), 1071–1087. https://doi.org/10.1037/emo0000905
3. Tracy, J. L., Mercadante, E., & Hohm, I. (2023). Pride: The emotional foundation of social rank attainment. Annual Review of Psychology, 74, 519–545. https://doi.org/10.1146/annurev-psych-032720-040321
4. Simard, P., Simard, V., Laverdière, O., & Descôteaux, J. (2023). The relationship between narcissism and empathy: A meta-analytic review. Journal of Research in Personality, 102, 104329. https://doi.org/10.1016/j.jrp.2022.104329
5. Kjærvik, S. L., & Bushman, B. J. (2021). The link between narcissism and aggression: A meta-analytic review. Psychological Bulletin, 147(5), 477–503. https://doi.org/10.1037/bul0000323
6. Wubben, M. J. J., De Cremer, D., & van Dijk, E. (2012). Is pride a prosocial emotion? Interpersonal effects of authentic and hubristic pride. Cognition & Emotion, 26(6), 1084–1097. https://doi.org/10.1080/02699931.2011.646956

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.